

ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.3

Кайтанський О. С.,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ В ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

LEGAL ASPECTS ENSURING OF THE RIGHT TO EDUCATION IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE

Статтю присвячено аналізу проблем правового забезпечення права на освіту у вищих навчальних закладах України. У статті досліджено акти національного законодавства у сфері соціального захисту, якими передбачено забезпечення права на освіту, та проведено порівняльно-правовий аналіз із нормативними актами, які здійснюють правове регулювання у сфері освіти. На підставі проведеного аналізу надано пропозиції реформування законодавства з метою забезпечення права на освіту соціально незахищених громадян.

Ключові слова: право на освіту, соціальний захист, першочергове зарахування, соціально незахищені категорії громадян.

Стаття посвячена аналізу проблем правового забезпечення права на освіту в вищих навчальних закладах України. В статті досліджено акти національного законодавства в сфері соціального захисту, якими передбачено забезпечення права на освіту, і проведено порівняльно-правовий аналіз з нормативними актами, якими здійснюють правове регулювання у сфері освіти. На основі проведеного аналізу сформульовано пропозиції реформування законодавства з метою забезпечення права на освіту соціально незахищених громадян.

Ключевые слова: право на образование, социальная защита, первоочередное зачисление, социально незащищенные категории граждан.

This article analyzes the problems ensuring of the right to education in higher educational institutions of Ukraine. In the article was investigated the acts of national legislation in the sphere of social protection which provides for the right to education and was conducted comparative legal analysis with normative acts who perform legal regulation in the sphere of education.

Key words: right to education, social protection, priority admission, socially disadvantaged categories of citizens.

На сьогодні громадяни України стикаються з великою кількістю проблем, наприклад, безробіттям, зниженням грошових доходів населення, окупацією частини території України, які призводять до порушень основних конституційних прав громадян України. Одним із ключових прав, які мають бути забезпечені громадянам взагалі та соціально незахищеним категоріям громадян, є право на освіту. Соціально незахищені категорії громадян не можуть на рівних з іншими реалізувати своє право на освіту, саме тому вони потребують додаткових заходів сприяння з боку держави. Необхідність розробки та реалізації додаткових заходів забезпечення права на освіту соціально незахищених категорій громадян й зумовлює актуальність визначеної теми.

Проблемам правового забезпечення соціального захисту молоді та забезпечення права на освіту присвячені роботи Н.Б. Болотіної, В.В. Жернакова, К.Ю. Мельника, Є.В. Назаренко, П.Д. Пилипенка, О.М. Потопахіної, С.М. Прилипка, С.Б. Приходько, І.М. Сироти, В.С. Тарасенко, Ф.Р. Філіпова, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишевої, В.Ш. Шайхатдінова, Ю.М. Щотової, О.М. Ярошенка. Праці зазначених вчених не втратили наукової цінності, однак сформульовані в них висновки та пропозиції потребують переосмислення та нових теоретичних підходів.

Метою статті є аналіз правового забезпечення права на освіту у вищих навчальних закладах соціально незахищених категорій осіб та надання пропозицій щодо його вдосконалення.

Право на освіту є одним з основних визначених Конституцією України прав громадян. Проте варто зауважити, що у науці права соціального забезпечення немає єдності серед учених щодо галузевої природи відносин щодо забезпечення освітою. На думку В.С. Андрєєва, І.В. Гуштіна, Т.В. Іванкіної, Р.І. Іванової і В.А. Тарасової, зазначені відносини належать до сфери дії норм права соціального забезпечення.

Проти віднесення до предмету права соціального забезпечення відносин освіти виступають М.О. Буянова, М.В. Лушнікова, Т.Ю. Барішнікова, А.В. Лушніков, М.Ю. Фьодорова та ін. Відносини із забезпечення безоплатної освіти, на думку зазначених вчених, належать до сфери дії норм конституційного та адміністративного права, а із надання платної освіти – до предмету цивільного права. Водночас соціально-освітні пільги, які надаються інвалідам, дітям-сиротам та іншим особам під час вступу до навчальних закладів, на думку вчених, за своєю галузевою природою є соціально-забезпечувальними.

У сучасному праві України основним засобом соціального захисту у сфері освіти є встановлення права на пільгове зарахування та право на переважне зарахування до вищих навчальних закладів. Із метою визначення основ правового регулювання порядку прийому до вищих навчальних закладів України щороку Міністерство освіти та науки розробляє та затверджує Умови прийому на навчання до вищих навчальних закладів на поточний рік, в яких відображені пільгові категорії вступників. Проте з року в рік перелік пільговиків змінюється, а, відповідно, змінюються й правові засоби забезпечення права на освіту. Так, в Умовах прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2016 р. передбачалося право на зарахування за співбесідою для осіб:

- яким Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» надане таке право;

- які стали інвалідами внаслідок поранень, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі в масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 р. по 21 лютого 2014 р. за євроінтеграцію та проти режиму Януковича (Революція Гідності), та які звернулися за медичною допомогою у період з 21 листопада 2013 р. по 30 квітня 2014 р.;

- визнані інвалідами війни відповідно до пп. 11–14 ст. 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Також в Умовах прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2016 р. передбачалося право на першочергове зарахування, на яке, відповідно до розділу 12, мали право:

- особи, яким, відповідно до Закону України «Про охорону дитинства», надане таке право;

- особи, яким, відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», надане таке право під час вступу до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів;

- особи, яким, відповідно до Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», надане таке право;

- діти, батьки (один із батьків) яких загинули під час участі в антитерористичній операції, захищаючи незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України або померли внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних у районах проведення антитерористичної операції;

- діти учасників бойових дій із числа осіб, які захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України та брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення;

- діти учасників бойових дій на території інших держав, які загинули (пропали безвісти) або померли внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час воєнних дій та конфліктів на території інших держав, а також внаслідок захворювання,

пов'язаного з перебуванням на території інших держав під час цих дій та конфліктів;

- особи, які є внутрішньо переміщеними особами, відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»;

- інваліди з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілих від Чорнобильської катастрофи, щодо яких встановлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою, хворі внаслідок Чорнобильської катастрофи на променево хворобу (категорія 1), та особи, які постійно проживали у зоні безумовного (обов'язкового) відселення з моменту аварії до прийняття постанови про відселення (категорія 2);

- шахтарі, які мають стаж підземної роботи не менш як три роки, а також особи протягом трьох років після здобуття загальної середньої освіти, батьки яких є шахтарями та які мають стаж підземної роботи не менш як 15 років або батьки яких загинули внаслідок нещасного випадку на виробництві чи стали інвалідами I–II групи;

- члени збірних команд України, які брали участь у міжнародних олімпіадах, перелік яких визначений центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки;

- чемпіони і призери Олімпійських, Параолімпійських і Дефлімпійських ігор за спеціальністю «фізична культура і спорт»;

- особи, яким відповідно до Указу Президента України від 21 лютого 2002 року № 157 «Про додаткові заходи щодо посилення турботи про захисників Вітчизни, їх правового і соціального захисту, поліпшення військово-патріотичного виховання молоді» надане таке право;

- вступники, яким це право визначено правилами прийому до вищого навчального закладу.

В Умовах прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2017 р. також передбачено право на зарахування за співбесідою для осіб:

- які визнані інвалідами війни відповідно до пп. 10–14 ст. 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

- яким Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» надане право на прийом без екзаменів до державних вищих навчальних закладів за результатами співбесіди;

- особи з інвалідністю, які неспроможні відвідувати навчальний заклад (за рекомендацією органів охорони здоров'я та соціального захисту населення).

Право на першочергове зарахування в Умовах прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2017 р. визначається як право вступника, передбачене законом, щодо зарахування на навчання до вищого навчального закладу за державним або регіональним замовленням за спеціальностями галузей знань 01 «Освіта» та 22 «Охорона здоров'я» у разі укладення ним угоди про відпрацювання не менше трьох років у сільській місцевості і селищах міського типу.

Порівнявши положення про право на першочерговий вступ до вищих навчальних закладів, передбачені в Умовах прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2016 та 2017 рр., можна дійти висновку, що можливості соціально незахищених категорій у реалізації права на освіту суттєво знижені, що погіршує рівень їхньої соціальної захищеності.

Проаналізувавши положення про право на першочерговий вступ в Умовах прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2017 р., видається, що в них не повною мірою враховано положення законодавства України, зокрема, так чи інакше переважне право на вступ або право на пільговий вступ для соціально незахищених категорій осіб передбачено в багатьох законах.

Так, наприклад, відповідно до ст. 22 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», у разі складення вступних іспитів (вступних випробувань) із позитивним результатом до вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації зараховуються поза конкурсом діти-інваліди та інваліди першої і другої груп, яким не протипоказане навчання за обраною спеціальністю, до професійно-технічних навчальних закладів – діти-інваліди та інваліди, яким не протипоказане навчання за обраною професією (спеціальністю) та спеціалізацією.

За інших рівних умов переважне право на зарахування до вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладів мають інваліди та діти з малозабезпечених сімей, де:

- обидва батьки є інвалідами;
- один з батьків – інвалід, а інший помер;
- одинока матір із числа інвалідів;
- батько – інвалід, який виховує дитину без матері.

Відповідно до ч. 5 ст. 13 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», особа, в якій один із батьків є військовослужбовцем, який має вислугу в календарному обчисленні 20 років і більше, особа, в якій один із батьків є громадянином, звільненим із військової служби за віком, за станом здоров'я чи у зв'язку зі скороченням штатів або проведенням організаційних заходів, вислуга років у календарному обчисленні якого становить 20 років і більше, особа, в якій один із батьків є військовослужбовцем, який став інвалідом внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням військової служби, користується переважним правом зарахування до військових ліцеїв, ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою, до вищих військових навчальних закладів та вищих навчальних закладів, які мають військові навчальні підрозділи, за умов успішного складання іспитів та відповідності іншим вимогам і правилам прийому до цих навчальних закладів, протягом трьох років після здобуття необхідного для вступу рівня загальної середньої освіти.

Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» передбачає пільги у сфері освіти

залежно від категорій осіб, які постраждали від Чорнобильської катастрофи.

Для осіб, що постраждали від Чорнобильської катастрофи, віднесених до категорій 1, 2 відповідно до ст. 20 та ст. 21, передбачено: вступ поза конкурсом до державних вищих закладів освіти, професійно-технічних закладів освіти та на курси для професійного навчання з обов'язковим наданням гуртожитку на час навчання тим, хто не має житла, і виплатою соціальної стипендії у порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України, незалежно від місця навчання на території України. Особи, які закінчили середні та професійно-технічні заклади освіти з відзнакою (відмінними оцінками), приймаються без іспитів до державних вищих закладів освіти за результатами співбесіди. Зазначені особи навчаються в цих закладах освіти коштом держави.

Для осіб, що постраждали від Чорнобильської катастрофи, віднесених до категорії 3, відповідно до ст. 22, передбачено: зарахування поза конкурсом за умов одержання позитивних оцінок на вступних іспитах до закладів освіти осіб із числа потерпілих від Чорнобильської катастрофи, які проживають на територіях радіоактивного забруднення і націлені на навчання згідно з планом цільової підготовки або договорами з підприємствами. Зазначені особи навчаються коштом держави.

Цей перелік не є вичерпним, проте яскраво ілюструє те, що положення окремих законів, які передбачають переважне право на зарахування до вищих навчальних закладів, не враховані повною мірою в розроблених Міністерством освіти та науки Умовах прийому до вищих навчальних закладів України в 2017 р.

Варто також зауважити, що в Умовах прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2016 р. передбачалось право вищих навчальних закладів самостійно встановлювати перелік категорій осіб, які матимуть право на першочергове зарахування. Однією з найпопулярніших категорій традиційно визначались особи, які мали рекомендації до зарахування від органів державної влади та місцевого самоврядування, встановлення такої категорії суттєво покращувало можливість майбутнього працевлаштування вступників. В Умовах прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2017 р. не передбачено повноваження для вищих навчальних закладів самостійно встановлювати перелік категорій осіб, які мають право на першочерговий вступ.

Враховуючи, що Умови прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2017 р. є нормативним актом, на базі якого розробляються Правила прийому до вищих навчальних закладів, за допомогою яких реалізується право соціально незахищених категорій осіб на освіту, необхідно провести детальне дослідження даних умов, узгодити їх з чинним законодавством та внести до нього зміни, в яких передбачити право на першочергове зарахування соціально незахищених категорій осіб. Вказані зміни дозволять підвищити можливості

реалізації права на освіту, відповідно до чинного законодавства, та погодити законодавство в сфері соціального захисту та в сфері освіти. Крім того, необхідно в Умовах прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2017 р. передбачити право навчальних закладів самостійно формувати

додаткові категорії осіб, які матимуть право на першочергове зарахування. Таким чином буде покращено рівень самостійності та автономності вищих навчальних закладів, що призведе до розширення можливостей реалізації права на освіту окремих категорій осіб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21.03.1991 р. № 875-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 21. – Ст. 252.
2. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28.02.1991 р. № 796-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 16. – Ст. 200.
3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 190.
4. Про затвердження Умов прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2016 р. : Наказ Міністерства освіти та науки України від 15.10.2015 р. № 1085 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 89. – Ст. 3009.
5. Про затвердження Умов прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2017 р. : Наказ Міністерства освіти та науки України від 13.10.2016 р. № 1236 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 96. – Ст. 3132.